

dr hab. Dawid PIĄTEK, prof. UEP

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

e-mail: dawid.piatek@ue.poznan.pl

ORCID: 0000-0001-9877-372X

DOI: 10.15290/oes.2024.04.118.03

THORSTEINA VEBLENA WIZJA EKONOMII I INSTYTUCJI¹

Streszczenie

Cel – W artykule stawiane jest pytanie o poglądy Thorsteina Veblena na ekonomię oraz rolę instytucji w gospodarce. Celem artykułu jest zrekonstruowanie, na podstawie literatury, poglądów Veblena na temat ekonomii jako nauki oraz na temat pojęcia instytucji i ich roli w gospodarce.

Metoda badań – Podstawową metodą badawczą wykorzystaną przy przygotowaniu tego opracowania była krytyczna analiza i synteza literatury przedmiotu.

Wnioski – Veblen uważa, że ekonomia powinna być nauką ewolucyjną. Jako taka powinna być skoncentrowana na badaniu ewolucji instytucji i ich wpływu na społeczeństwo i gospodarkę. Nie istnieją prawa naturalne i tendencja do równowagi, natomiast ma miejsce stała ewolucja, kształtowana przez wzajemne oddziaływanie instytucji, postępu technicznego i działań człowieka.

Oryginalność/wartość/implikacje/rekomendacje – Na podstawie krytycznej analizy i syntezy prac Veblena przedstawiono jego poglądy na ekonomię oraz rolę instytucji. Wnioski i rekomendacje Veblena powinny być interesujące w szczególności z powodu krytyki, jaka spadła na ekonomię głównego nurtu od czasu kryzysu finansowego lat 2008–2009, oraz w obliczu czwartej rewolucji przemysłowej.

Słowa kluczowe: T. Veblen, instytucjonalizm, instytucje, ekonomia ewolucyjna

THORSTEIN VEBLEN'S VISION OF ECONOMICS AND INSTITUTIONS

Summary

Purpose – The article looks at Thorstein Veblen's views on economics and the role of institutions in the economy. The aim of the article is to reconstruct, based

¹ Artykuł wpłynął 28.06.2024, zaakceptowano 6.11.2024.

on literature, Veblen's views on economics as a science and the concept and role of institutions in the economy.

Research method – Critical analysis and synthesis of source literature were used as a basic research method to prepare this paper.

Results – Veblen believes that economics should be an evolutionary science. As such, it should focus on examining the evolution of institutions and their impact on society and the economy. There are no natural laws or tendency towards equilibrium, but there is constant evolution, shaped by the interplay of institutions, technological progress and human activities.

Originality/value/implications/recommendations – Based on a critical analysis and synthesis of Veblen's works, his views on economics and the role of institutions are presented. Veblen's conclusions and recommendations should be interesting, especially because of the criticism that has been levelled at mainstream economics since the financial crisis of 2008–2009 and given the fourth industrial revolution.

Keywords: T. Veblen, institutionalism, institutions, evolutionary economics

JEL classification: B15, B31

1. Wstęp

Choć zainteresowanie instytucjami i ich ewolucją było przejawiane przez ekonomistów już wcześniej, to jednak w centrum uwagi problematyka ta została postawiona po raz pierwszy na początku XX wieku przez amerykańskich instytucjonalistów. Amerykański instytucjonalizm uzyskał też (przejęciowo) dużą popularność oraz wpływ na politykę gospodarczą USA, a jego przedstawiciele podjęli próbę empirycznych i teoretycznych analiz instytucji. Szczególnie istotne znaczenie mają prace Thorsteina Veblena, jednego z prekursorów amerykańskiej szkoły instytucjonalnej i jej mistrza [Rutherford, 2011; Kaufman, 2017]. Charakterystyczne dla poglądów Veblena są koncentracja na ewolucji instytucji, nowa koncepcja natury ludzkiej oraz zwrócenie uwagi na kulturowe uwarunkowania ludzkich zachowań. To właśnie sprawia, że mamy do czynienia z ekonomią instytucjonalną, ponieważ – jak słusznie podkreśla W.C. Mitchell [1935, s. 650] – samo zainteresowanie instytucjami nie wystarcza, żeby ekonomia stała się ekonomią instytucjonalną, a jeśliby tak było, to można by stwierdzić, że ekonomia zawsze była „instytucjonalna”.

W artykule stawiane jest pytanie o poglądy Veblena na ekonomię i rolę instytucji w gospodarce. Veblen miał krytyczny stosunek do dominujących w drugiej połowie XIX wieku poglądów ekonomicznych. Uważał, że ekonomia powinna być

nauką ewolucyjną, a ekonomiści powinni zainteresować się instytucjami, gdyż mają one wpływ na zachowania ludzi w gospodarce. Struktura artykułu wygląda następująco: w następnym punkcie przedstawiono krytykę współczesnych Veblenowi teorii ekonomicznych. W punkcie trzecim zaprezentowano wizję ekonomii według Veblena, a punkt czwarty poświęcono przedstawieniu roli instytucji w gospodarce i ich wpływu na zachowania ludzi. Artykuł kończy się podsumowaniem, w którym zawarto najważniejsze wnioski.

2. Krytyka współczesnych Veblenowi teorii ekonomicznych

Veblen, określany założycielem instytucjonalizmu, wyznaczył kierunki rozwoju tej szkoły, a jego poglądy stały się źródłem inspiracji dla ekonomistów należących do tego nurtu [Gruchy, 1947, s. 31]. Najważniejsze kwestie poruszane przez Veblena to: zdecydowana krytyka panujących poglądów ekonomicznych, przede wszystkim ekonomii klasycznej i neoklasycznej, krytyczna analiza współczesnego mu kapitalizmu oraz ewolucyjna teoria zmian instytucji (i technologii) [Rutherford, 2000, s. 285; 2001, s. 174]. Z punktu widzenia stawianych w niniejszym artykule celów szczególnie istotne są kwestie pierwsza i trzecia.

Veblen bardzo krytycznie odnosi się do współczesnych mu teorii ekonomicznych. Podstawowym jego zarzutem wobec nich jest to, że są one „przedewolucyjne” (*pre-evolutionary*) i nie uwzględniają najnowszego dorobku antropologii, psychologii i biologii [Veblen, 1898b, s. 373–374]. Veblen natomiast celowo nawiązuje do teorii K. Darwina, rozumiejąc ją jako „szczegółową i sekwencyjną analizę przyczynowo-skutkową” (*detailed and sequential causal analysis*) [Hodgson, 2003, s. 87]. Jest to według niego teoria, w której zwraca się uwagę na zmianę jako ciąg przyczyn i skutków, które kumulują się i nie charakteryzują się trendem czy tendencją do równowagi [Veblen, 1907, s. 304]. Veblen postuluje więc stworzenie teorii nieteleologicznej, w której celowe działania i zachowania podmiotów prowadzą w sposób niezamierzony do zmian gospodarczych, społecznych i kulturowych [Rutherford, 1998, s. 465].

Veblen krytykuje zarówno ekonomię marksowską, jak i szkołę historyczną. Tej pierwszej zarzuca teleologiczny charakter – to, że historia zmierza do określonego punktu docelowego, co jest niezgodne z darwinowską koncepcją ewolucji [Veblen, 1906b, s. 582]. Nie akceptuje także materialistycznego podejścia K. Marksa do walki klasowej. Według niego ludzie nie kierują się wyłącznie własnymi korzyściami ekonomicznymi, a wpływ na nich ma także otoczenie instytucjonalne. Dlatego nie sposób *a priori* przewidzieć np. zachowania klasy robotniczej [Veblen,

1907, s. 308]. Natomiast niemiecka szkoła historyczna spotyka się z krytyką z powodu nadmiernie opisowego podejścia, zawierającego co prawda wiele danych, ale pozbawionego teorii. Jak zauważa Veblen [1898b, s. 375, tłum. wł.]: „Każda nauka ewolucyjna [...] to zbiór ściśle powiązanych elementów tworzących teorię. Jest to teoria procesu, sekwencji kolejnych zdarzeń”.

Najwięcej miejsca poświęca Veblen dyskusji nad ekonomią klasyczną i neoklasyczną². Dwie główne cechy tych szkół to według niego przyjęcie założeń (1) o hedonistycznym podmiocie oraz (2) o istnieniu praw naturalnych³. Założenia te są ściśle ze sobą związane. Zgodnie z pierwszym z nich celem człowieka jest doznawanie przyjemności i unikanie bólu, a ludzkie działania są wynikiem bodźców płynących z otoczenia i są racjonalne [Veblen, 1909, s. 623]. Jak pisze Veblen [1898b, s. 389, tłum. wł.]: „Hedonistyczna koncepcja człowieka przedstawia go jako błyskawiczny kalkulator przyjemności lub przykrości, jako homogeniczną globulkę pragnącą szczęścia, poruszającą się co prawda pod wpływem bodźców, ale nieulegającą zmianom. Taki człowiek nie posiada przeszłości i nie ponosi konsekwencji. Jest osobną ludzką jednostką, stale pozostającą w równowadze, jeśli nie liczyć uderzeń sił, które niosą ją to w tym, to w innym kierunku”. Veblen podkreśla w swojej krytyce, że zgodnie z tym założeniem człowiek nie decyduje o własnym postępowaniu, a jego reakcje są mechaniczne, wywołane działającymi na niego bodźcami [Ishida, 2021; Wible, 2021]. Tylko jeśli przyjmie się to założenie, możliwe staje się poszukiwanie praw naturalnych rządzących gospodarką. Ekonomiści klasyczni i neoklasyczni twierdzą, że prawa takie istnieją i gospodarka zmierza do równowagi, stanu normalnego. Wynika z tego, jak wskazuje Veblen [1900, s. 242–243], że chociaż działanie człowieka jest mechaniczne, bezrefleksyjne, to system gospodarczy jako całość funkcjonuje w sposób teleologiczny, zmierza do określonego celu, jakim jest równowaga. Posługując się dedukcją, ekonomiści formułują twierdzenia dotyczące normalnego stanu gospodarki, a wszystkie obserwacje niezgodne z teorią są traktowane jako przypadki nadzwyczajne, wywołane czynnikami zakłócającymi. Veblen [1898b, s. 384, tłum. za: Stankiewicz, 2004, s. 58] podsumowuje to następująco: „Ostatecznie czynniki i siły działające w życiu

² Mimo ostrej krytyki tych szkół Veblen pisze, że ekonomiści mogą być dumni z ich osiągnięć [Veblen, 1898b, s. 376], a ich przedstawicielom nie brak ani inteligencji, ani informacji [Veblen, 1909, s. 622].

³ Te cechy dotyczą obu szkół i dlatego Veblen nie podkreśla różnic między klasyczną i neoklasyczną ekonomią. Pisze o „współczesnej ekonomii” [Veblen, 1898b, s. 383], „neoklasycznej ekonomii” [Veblen, 1900, s. 261], „ekonomii klasycznej i jej wyspecjalizowanym wariacie – szkole użyteczności marginalnej” [Veblen, 1909, s. 622].

gospodarczym przyczynowo są zgrabnie pomijane. Wynikiem takiej metody jest, w najlepszym przypadku, zbiór logicznie spójnych twierdzeń dotyczących normalnych relacji rzeczy – system ekonomicznej taksonomii; w gorszym przypadku jest to zbiór maksym prowadzenia biznesu i polemiki na temat polityki”. Przyjęcie tych dwóch założeń – o hedonistycznym podmiocie oraz o istnieniu praw naturalnych – powoduje, że instytucje nie są przedmiotem zainteresowania ekonomii klasycznej i neoklasycznej, lecz są „brane za pewnik, wypierane lub zbywane po-bieżnym wyjaśnieniem” [Veblen, 1909, s. 622, tłum. wł.]. Są one traktowane jako dane warunki prowadzenia działalności gospodarczej, stanowiące część normalnego stanu rzeczy – należą do nich własność prywatna i wolność zawierania umów. Z tego też powodu nie pojawiają się w ekonomii klasycznej i neoklasycznej pytania dotyczące genezy instytucji, tego, jak i dlaczego się one zmieniają, jak wpływają na działalność gospodarczą człowieka [Veblen, 1909, s. 623–624].

3. Veblenowska wizja ekonomii

Ekonomii klasycznej i neoklasycznej Veblen przeciwstawia własną wizję ekonomii jako nauki ewolucyjnej, zajmującej się przemianami zachodzącymi w społeczeństwie [Mukerjee, 1940, s. 118]. Według niego właściwym przedmiotem ekonomii jest proces zmian zachodzących w gospodarce i społeczeństwie [Camic, 2020]. Zwraca on też uwagę, że podczas procesu gospodarowania powstają instytucje – i to nie tylko o charakterze ekonomicznym, ale również społecznym. Z jednej strony działalność gospodarcza człowieka wywiera wpływ na różne obszary życia społecznego, w tym na kulturę, z drugiej jednak strony na sposób gospodarowania wpływ mają nie tylko cechy ekonomiczne człowieka, ale również społeczne i kulturowe. Dlatego, jak stwierdza Veblen [1898b, s. 393, tłum. wł.]: „Nie ma [...] takiego zakresu zjawisk kulturowych, który dałoby się łatwo wyizolować pod nazwą instytucji ekonomicznych”. W związku z tym proponowana przez niego ekonomia ewolucyjna powinna być „teorią wzrostu kulturowego, jako zdeterminowanego przez interes gospodarczy, teorią skumulowanej sekwencji instytucji ekonomicznych, ustanowionych w ramach samego procesu” [Veblen, 1898b, s. 393, tłum. za: Stankiewicz, 2004, s. 60].

W tej teorii człowiek nie może być jedynie bezwolną globulką, a staje się podmiotem niepozbawionym dyskrecjonalności. Człowiek reaguje na bodźce, ale ta reakcja jest sumą najprostszych odruchów (*tropisms*), zwyczajów, z których powstają instytucje, a także bieżących decyzji podmiotu [Veblen, 1900, s. 247]. Cechą charakterystyczną człowieka jest jego aktywność, to, że działa [Veblen,

1898a, s. 192; 1898b, s. 390]. W wymiarze gospodarczym aktywność człowieka jest „skumulowanym procesem adaptacji środków do celów, który to proces zmienia zarówno podmiot, jak i środowisko” [Veblen, 1898b, s. 391, tłum. za: Stankiewicz, 2004, s. 59]. Ponadto człowiek nie żyje sam, lecz w grupie, a jego relacje z innymi członkami grupy kształtowane są przez zwyczaje i instytucje. Funkcjonowanie w grupie powoduje, że cele i potrzeby podmiotu są też określane przez istniejące instytucje, które warunkują również sposoby i środki realizacji tych potrzeb. Otoczenie instytucjonalne nie jest jednak stabilne i podlega zmianom na skutek zachowania ludzi. Relacja człowiek – instytucje jest więc nie jedno-, ale dwukierunkowa i tworzy pewien ciąg przyczyn i skutków. Działania gospodarcze człowieka prowadzą, często w sposób niezamierzony, do powstania i zmian instytucji – i to nie tylko ekonomicznych, ale również społecznych. Jednocześnie instytucje wpływają na to, jakie działania człowiek podejmuje, jakie cele sobie stawia oraz jakie środki do ich realizacji wybiera. Dlatego Veblen [1909, s. 629–630] uważa, że ekonomia powinna zajmować się zachowaniem podmiotów gospodarujących, ale z uwzględnieniem ich relacji z otoczeniem instytucjonalnym.

4. Rola instytucji

Zaproponowany przez Veblena program ekonomii ewolucyjnej stanowił dla niego podstawę do stworzenia teorii zmian instytucjonalnych. Teoria ta spełnia dwa kryteria [Brette, 2003, s. 458]. Po pierwsze, koncentruje się na zmianach instytucjonalnych, ale bez odwoływania się do koncepcji równowagi. Po drugie, jest to teoria nieteleologiczna, co oznacza, że wynik zmian instytucjonalnych nie jest znany *a priori*, pozostaje sprawą otwartą. Kluczową kategorią w programie ekonomii ewolucyjnej są więc instytucje. Według Veblena [(1899) 1998, s. 149–150] instytucje to „dominujące sposoby myślenia, uwzględniające poszczególne warunki społeczne, poszczególne funkcje jednostki i społeczności [...]”. Instytucje społeczne – czyli nawyki myślowe czy sposoby ujmowania zjawisk – które kierują ludzkim życiem”. Ponadto Veblen [(1899) 1998, s. 152] definiuje instytucje ekonomiczne jako „utarte zwyczajowo sposoby regulowania procesów życiowych społeczeństwa w odniesieniu do środowiska materialnego, w którym to społeczeństwo żyje”⁴.

⁴ Veblen [(1899) 1998, s. 178] pisze o dwóch kategoriach instytucji ekonomicznych: pieniężnych, związanych z własnością i zawłaszczaniem, mających związek z instynktem łupieżczym, oraz produkcyjnych, związanych z instynktem pracy.

Proces powstawania i ewolucji instytucji jest wynikiem działań ludzi i dlatego konieczne jest przedstawienie, co i w jaki sposób warunkuje działanie człowieka. Veblen [(1914) 1946, s. 1] uznaje instynkty za pierwotne przyczyny (*prime movers*) ludzkiego działania. Niestety Veblen nie zdefiniował, czym dokładnie są instynkty, poza określeniem ich jako trwałych skłonności natury ludzkiej [Veblen, (1914) 1946, s. 2]. Podkreślić należy, że działania instynktowne to działania przemyślane i inteligentne, które mogą się zmieniać i przystosowywać do okoliczności. Natomiast działania impulsywne, bezrefleksyjne określane są przez Veblena [(1914) 1946, s. 38] mianem tropizmów (*tropisms*). Cechą charakterystyczną instynktów jest to, że wyznaczają one cel ludzkich działań i dążeń, a więc działanie instynktowne jest celowe (teleologiczne) [Veblen, (1914) 1946, s. 31–32]. Veblen wyróżnia trzy podstawowe instynkty ze względu na cel, do jakiego prowadzą: instynkt dobrej roboty (pracy), instynkt rodzicielski oraz instynkt czystej ciekawości. Wspomina również o „skłonności do łupieżczej rywalizacji”, która powstała na początku ery łupieżczej jako modyfikacja instynktu pracy [Veblen, (1899) 1998, s. 209].

Instynkty determinują cele, do jakich człowiek dąży, ale to, czy cele te zostaną zrealizowane, zależy już od indywidualnych cech osobowościowych każdego człowieka [Veblen, (1914) 1946, s. 6]. Ponadto instynkty nie przesądzają o sposobie, w jaki cele mogą być osiągnęte. To zależy od zwyczajów myślowych ukształtowanych na podstawie doświadczeń poprzednich pokoleń [Veblen, (1914) 1946, s. 7]. Ludzkie cele są więc według Veblena wyznaczane przez instynkty, ale drogi dojścia do nich, sposoby ich realizacji mogą być bardzo różne i zależą od zwyczajów, które obowiązują w danej społeczności. Proces powstawania zwyczajów jest powolny i ma charakter kumulatywny [Almeida, 2015]. Pod wpływem – z jednej strony – działania instynktów, a z drugiej – materialnych warunków egzystencji człowiek wypracowuje pewien powtarzalny sposób zachowania, czyli zwyczaj [Veblen, (1914) 1946, s. 2]. To zwyczajowe zachowanie prowadzi do powstania nawyków myślowych: „sposób myślenia jest pochodną sposobu życia” [Veblen, 1901b, s. 226, tłum. wł.]. Nawyki myślowe wpływają z kolei na sposób postrzegania świata i – jak stwierdza Veblen [(1914) 1946, s. 53, tłum. wł.]: „Zaobserwowane fakty to zawsze fakty widziane w świetle nawyków myślowych obserwatora”. Jeśli nawyki myślowe upowszechnią się, wtedy stają się instytucjami, które poprzez tradycję, edukację i wychowanie będą wpływały na zachowanie kolejnych pokoleń [Veblen, (1914) 1946, s. 38]. Instytucje są także wspierane przez sankcje społeczne, a nawet mogą przybrać formę przepisów prawa. Sprawia to, że instytucje charakteryzują się pewną trwałością i inercją [Rutherford, 1998, s. 467]. Powstałe instytucje tworzą matrycę instytucjonalną

albo kompleks kulturowy (*cultural complex*) [Veblen, 1909, s. 628], czy też sposób życia, „na który składają się działające w danym czasie instytucje” i który „można z punktu widzenia psychologicznego scharakteryzować jako dominujące w danym czasie postawy duchowe lub dominującą koncepcję życia” [Veblen, (1899) 1998, s. 150].

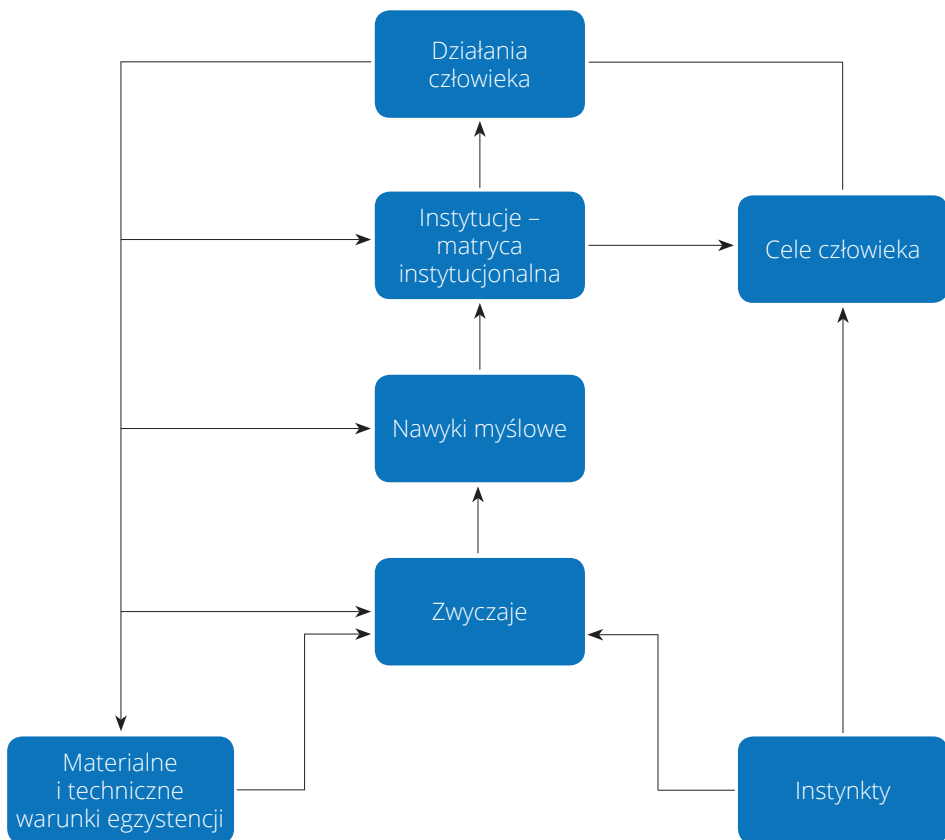
Instytucje powstają więc wskutek działań ludzi, którzy chcą realizować cele określone przez – niepodlegające większym zmianom – instynkty. Działania te są przy tym dostosowane do istniejących warunków i okoliczności. Najważniejsze okoliczności, które wpływają na wybór metod realizacji celów, to sposób prowadzenia działalności gospodarczej oraz materialne warunki życia, które z kolei determinowane są przede wszystkim przez postęp techniczny [Rutherford, 1998, s. 468]. Wraz ze zmianą tych okoliczności może dojść do zmiany instytucji [Veblen, (1899) 1998, s. 151]. Veblen wykorzystuje stworzoną przez siebie teorię zmian instytucjonalnych do opisu historii świata cywilizacji zachodniej. Stara się wytłumaczyć, w jaki sposób społeczeństwa przechodzą przez cztery wyróżnione przez niego ery (era pokojowej dzikości, era łupieżcza lub barbarzyńska, era rzemiosła, era przemysłu). Przykładem zmian okoliczności, które doprowadziły do zmian instytucji, jest rozwój produkcji w erze pokojowej dzikości, który spowodował zmiany postaw i powstanie kultury łupieżczej [Veblen, (1899) 1998, s. 20]. Inny przykład przywoływany przez Veblena [1906a, s. 595] to powstanie przemysłu, który jest najważniejszym czynnikiem wpływającym na zachowania i sposoby myślenia ludzi, a także instytucje w erze przemysłu. Drugim sposobem zmian instytucji jest proces ich naturalnej selekcji [Veblen (1899) 1998, s. 148 i nast.]. Zmiana instytucji jest wtedy celowym lub ubocznym wynikiem działania podmiotów gospodarujących. Jednak w literaturze zwraca się uwagę, że koncepcja ta nie została przez Veblena do końca rozwinięta [Hodgson, 2003, s. 95; Rutherford, 1998, s. 475], a kryteria i mechanizm selekcji nie są do końca jasne [Hodgson, 2004, s. 192]. Co więcej, straciła ona na znaczeniu w późniejszych pracach Veblena [Brette, 2003, s. 466]. Ponadto Veblen znacznie większą wagę przykładu do postępu technologicznego jako czynnika prowadzącego do zmian instytucjonalnych [Rutherford, 1994, s. 39]. Należy zaznaczyć, że nie oznacza to jednak determinizmu technologicznego, gdyż – jak słusznie zauważa Brette [2003, s. 462] – zmiana technologii nie jest egzogeniczna, lecz zawsze jest efektem ludzkich działań. Na poparcie tej tezy przytoczyć można następujące słowa Veblena [1898b, s. 388, tłum. wł.]: „Zmiany urządzeń mechanicznych są wyrazem zmian czynnika ludzkiego. Zmiany w rzeczywistości materialnej rodzą kolejne zmiany jedynie dzięki czynnikowi ludzkiemu. To w nim należy szukać ciągłość rozwoju i dlatego to właśnie w tym obszarze należy badać siły odpowiedzialne za proces rozwoju gospodarczego, jeśli w ogóle chce się

badać ich działanie”. Oznacza to, że chociaż postęp techniczny jest bardzo ważną determinantą zmian instytucjonalnych, to ludzie i ich zachowania są czynnikiem sprawczym zmian.

Jednak Veblen nie kończy w tym momencie swoich rozważań – zwraca uwagę, że zachowanie ludzi jest determinowane przez instytucje, które nie tylko stanowią ograniczenia działalności, lecz także wpływają na cele i preferencje jednostek. Instytucje wpływają na zachowanie podmiotów i w ten sposób oddziałują również na efekty działalności gospodarczej, w tym postęp techniczny. Ilustracją opisywanych przez Veblena zależności jest rys. 1.

RYSUNEK 1

Proces powstawania ludzkich zachowań według Veblena

Źródło: opracowanie własne.

Można stwierdzić, że Veblen stworzył teorię powstawania i ewolucji instytucji, w której jedyną zmienną egzogeniczną są wspólne dla wszystkich ludzi instynkty. Pozostałe zmienne, tj. zachowania ludzi i ich cele, matryca instytucjonalna, instytucje, nawyki myślowe, zwyczaje oraz warunki egzystencji, są endogeniczne. Tworzą one ciąg przyczyn i skutków wpływających na siebie nawzajem.

5. Podsumowanie

Przeprowadzona powyżej rekonstrukcja poglądów Veblena pozwoliła na odpowiedź na pytania o to, jaka powinna być ekonomia jako nauka, czym są instytucje, jak powstają oraz w jaki sposób się zmieniają. Ekonomia jest dla Veblena nauką ewolucyjną zajmującą się procesem zmian w społeczeństwie i dlatego jego analizy nie dotyczą wyłącznie gospodarki, lecz całości życia społecznego. Z tego względu nie udziela on bezpośredniej odpowiedzi na pytanie o wpływ instytucji na gospodarkę, ale analizuje ich oddziaływanie w szerszym kontekście. Veblen, krytykując ekonomię klasyczną i neoklasyczną, podkreśla, że instytucje oddziałują na proces gospodarowania i powinny być przedmiotem zainteresowania ekonomii. Instytucje, na przykład własność prywatna czy wolność gospodarcza, nie powinny być traktowane jako dane, lecz powinny być przedmiotem wyjaśniania. W gospodarce nie istnieją prawa naturalne, sprawiające, że zmierza ona do równowagi. Ma natomiast miejsce stały proces ewolucji, kształtowany przez wzajemne oddziaływania instytucji, technologii i poczynąń człowieka. W tym procesie instytucje są z jednej strony kształtowane przez postęp techniczny oraz działania ludzi, z drugiej natomiast wpływają na kierunki zmian technologii oraz cele, jakie ludzie chcą realizować. Jeżeli instytucje sprzyjają ujawnianiu się instynktu dobrej roboty, to są korzystne społecznie i przyczyniają się do postępu technicznego, gdy natomiast dominuje instynkt łupieżczy, to pojawia się konsumpcja na pokaz i cenione są działania nieprodukcyjne. Ponadto instytucje charakteryzują się inercją, a w związku z tym, że powstały w przeszłości, mogą być nieprzystosowane do teraźniejszości. Jak zauważa Veblen [(1899) 1998, s. 150]: „Instytucje społeczne [...] pochodzą z przeszłości, mniej lub bardziej odległej, ale zawsze z przeszłości. Są wytworami przeszłości, dostosowanymi do ówczesnych warunków, dlatego nigdy nie są w całkowitej zgodzie z wymogami teraźniejszości”. Ze względu na swoją inercję instytucje często opóźniają postęp techniczny i są wykorzystywane do obrony własnych interesów przez klasy uprzywilejowane [Rutherford, 2001, s. 174]. W takim wypadku nie sprzyjają one rozwojowi gospodarczemu i społecznemu, a raczej służą grupom zajmującym

wysoką pozycję w hierarchii społecznej – „klasie próżniaczej” czy środowiskom biznesowym. Jednak zgodzić należy się z Hodgsonem [2004, s. 202, 365 i nast.], że Veblen nie stwierdza istnienia dychotomii technologia – instytucje, w której technologia przyczynia się do rozwoju, a instytucje go hamują. Veblen podkreśla natomiast – dostrzegalną we współczesnej mu Ameryce – sprzeczność między światem przemysłu, który kieruje się instynktem dobrej roboty, a napędzanym instynktem łupieżczym światem biznesu, dla którego najważniejszy jest zysk i który wspierany jest przez pieniądze instytucje i kulturę (*pecuniary institutions, pecuniary culture*).

Warto zadać pytanie, czy poglądy Veblena są aktualne również obecnie. Wydaje się, że po doświadczeniach kryzysu finansowego oraz w obliczu dynamicznych zmian technologicznych, które wpływają na sferę społeczną i polityczną życia, tak właśnie jest. Postulowane przez Veblena spojrzenie na działania gospodarcze człowieka – z uwzględnieniem ich kontekstu społecznego i kulturowego – ma odzwierciedlenie w dzisiejszej myśli ekonomicznej. W szczególności podkreśla się rolę kultury w rozwoju społeczno-gospodarczym [zob. np. Huntington, 1993; Landes, 2000; Nunn, 2023]. Podnoszony przez Veblena argument, że rynki nie zawsze zmierzają do równowagi, wydaje się oczywisty w kontekście kryzysu finansowego i jego negatywnych skutków. Również kwestionowane przez Veblena istnienie praw naturalnych i konieczność ewolucyjnego spojrzenia na zmiany instytucji ekonomicznych, kultury i technologii znajdują swoje urzeczywistnienie w prowadzonych badaniach. Acemoglu i Robinson [2012; 2019; 2023] oraz Johnson i Acemoglu [2023] wskazują, że los społeczeństw nie jest efektem dążenia do równowagi, lecz wynika ze zmian technologicznych, zakorzenionych kulturowo instytucji politycznych i ekonomicznych oraz nieprzewidywanych zdarzeń.

Wydaje się, że spojrzenie Veblena na ekonomię jest szczególnie aktualne w obliczu czwartej rewolucji przemysłowej [Schwab, 2018] i rozwoju sztucznej inteligencji. Wynik tych zmian technologicznych nie jest możliwy do przewidzenia, ale będzie efektem ewolucyjnych dostosowań. Nie istnieją prawa naturalne, które mogłyby wyjaśnić ten proces. Ważne jest celowe oddziaływanie na nowe technologie i wprowadzanie instytucji, które zwiększą dobrobyt społeczny [Acemoglu, Lensman, 2024]. Nie należy liczyć, że spontanicznie wytworzy się korzystna równowaga. Bez odpowiedniej interwencji skutkiem nowych technologii może być ograniczenie konkurencji i prywatności konsumentów, zbyt duża automatyzacja produkcji skutkująca wzrostem nierówności i spadkiem płac, a także rosnące poparcie dla partii populistycznych [Acemoglu, 2021].

Literatura

- Acemoglu D., 2021, *Harms of AI*, Working Paper 29247, National Bureau of Economic Research.
- Acemoglu D., Lensman T., 2024, *Regulating Transformative Technologies*, „American Economic Review: Insights”, nr 6(3), s. 359–76, DOI: 10.1257/aeri.20230353.
- Acemoglu D., Robinson J.A., 2012, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Crown, New York.
- Acemoglu D., Robinson J.A., 2019, *The Narrow Corridor: States, Societies and the Fate of Liberty*, Penguin, New York.
- Acemoglu D., Robinson J.A., 2023, *Weak, Despotism, Or Inclusive? How State Type Emerges from State Versus Civil Society Competition*, „American Political Science Review”, nr 117(2), s. 407–420.
- Almeida F., 2015, *The Psychology of Early Institutional Economics: The Instinctive Approach of Thorstein Veblen's Conspicuous Consumer Theory*, „EconomiA”, nr 16(2), s. 226–234.
- Brette O., 2003, *Thorstein Veblen's Theory of Institutional Change: Beyond Technological Determinism*, „European Journal of the History of Economic Thought”, nr 1(3), s. 455–477.
- Camic C., 2020, *Veblen. The Making of Economist Who Unmade Economics*, Harvard University Press, London.
- Gruchy A.G., 1947, *Modern Economic Thought. The American Contribution*, Prentice Hall, New York.
- Hodgson G.M., 2003, *Darwinism and Institutional Economics*, „Journal of Economic Issues”, nr 37(1), s. 85–97.
- Hodgson G.M., 2004, *The Evolution of Institutional Economics. Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*, Routledge Publishing, New York.
- Huntington S.P., 1993, *The Clash of Civilizations?*, „Foreign Affairs”, nr 72(3), s. 22–49.
- Ishida N., 2021, *Thorstein Veblen on Economic Man: Toward a New Method of Describing Human Nature, Society, and History*, „Evolutionary and Institutional Economics Review”, nr 18(2), s. 527–547.
- Johnson S., Acemoglu D., 2023, *Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity*, Hachette.
- Kaufman B.E., 2017, *The Origins and Theoretical Foundation of Original Institutional Economics Reconsidered*, „Journal of the History of Economic Thought”, nr 39(3), s. 293–322.
- Landes D., 2000, *Culture Makes Almost All the Difference*, [w:] Harrison L.E., Huntington S.P. (eds), *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*, Basic Books, New York.
- Mitchell W.C., 1935, *Commons on Institutional Economics*, „American Economic Review”, nr 25(4), s. 635–652.
- Mukerjee R., 1940, *The Institutional Theory of Economics*, MacMillan, London.
- Nunn N., 2023, *The Persistence Paradox: Critical Junctures and Our Shared Future*, The 2023 Boving Lecture, University of Saskatchewan.
- Rutherford M., 1994, *Institutions in Economics. The Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Rutherford M., 1998, *Veblen's Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled*, „Cambridge Journal of Economics”, nr 22(4), pp. 463–477.
- Rutherford M., 2000, *Understanding Institutional Economics: 1918–1929*, „Journal of the History of Economic Thought”, nr 22(3), s. 277–308.
- Rutherford M., 2001, *Institutional Economics: Then and Now*, „Journal of Economic Perspectives”, nr 15(3), s. 173–194.
- Rutherford M., 2011, *The Institutional Movement in American Economics, 1918–1947*, Cambridge University Press, New York.
- Schwab K., 2018, *Czwarta rewolucja przemysłowa*, przeł. A.D. Kamińska, Wydawnictwo Studio EMKA.
- Stankiewicz W., 2004, *Ekonomika instytucjonalna. Narodziny i rozwój*, Wydawnictwo Biura Badań Strategicznych Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa.
- Veblen T., 1898a, *The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor*, „American Journal of Sociology”, nr 4(2), s. 187–201.
- Veblen T., 1898b, *Why is Economics not an Evolutionary Science?*, „Quarterly Journal of Economics”, nr 12(4), s. 373–397.
- Veblen T., (1899) 1998, *Teoria klasy próżniaczej*, przeł. J. Frentzel-Zagórska, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa.
- Veblen T., 1900, *The Preconceptions of Economic Science*, „Quarterly Journal of Economics”, nr 14(2), s. 240–269.
- Veblen T., 1901b, *Industrial and Pecuniary Employments*, „Publications of the American Economic Association”, nr 2(1), s. 190–235.
- Veblen T., 1906a, *The Place of Science in Modern Civilisation*, „American Journal of Sociology”, nr 11(5), s. 585–609.
- Veblen T., 1906b, *The Socialist Economics of Karl Marx and His Followers*, „Quarterly Journal of Economics”, nr 20(4), s. 575–595.
- Veblen T., 1907, *The Socialist Economics of Karl Marx and His Followers*, „Quarterly Journal of Economics”, nr 21(2), s. 299–322.
- Veblen T., 1909, *The Limitations of Marginal Utility*, „Journal of Political Economy”, nr 17(9), s. 620–636.
- Veblen T., (1914) 1946, *The Instinct of Workmanship, and the State of the Industrial Arts*, The Viking Press, New York.
- Wible J.R., 2021, *Why Economics Is an Evolutionary, Mathematical Science: How Could Veblen's View of Economics Have Been So Different Than Pierce's?*, „Journal of the History of Economic Thought”, nr 43(3), s. 350–377.